

10. Двоично представяне на числата

Проф. д-р Емил Хаджиколев

1. Бройни системи
2. Двоична бройна система
3. Операции върху двоични числа
4. Побитови оператори
5. Преобразуване на числа от една бройна система в друга

Бройни системи

- Бройните системи са **метод за представяне на числа, включващ графични знаци и правила за записване на числата.**
- Една част от графичните знаци служат за означаване на цифри, а други (като десетична запетая) са спомагателни.

Видове бройни системи

- Видове бройни системи (БС) – **позиционни и непозиционни**.
- При позиционните, стойността на цифрата зависи от мястото ѝ в числото, за разлика от непозиционните.
- **Примери:**
 - Непозиционна – римската бройна система;
 - Позиционна – арабската десетична бройна система.
- **Стойността на една цифра в позиционна БС зависи от позицията ѝ в записа на числото.** Напр. в числото 123, първата цифра 1 се възприема като сто, 2 като десет, а 3 – като единица.
- Множителят, с който се изменя стойността на една цифра, се нарича **основа на бройната система**. Основата съвпада с броя използваните цифри.
- При едновременна работа с няколко бройни системи, за да не се допускат недоразумения, след всяко число, чрез долен индекс, се отбелязва бройната система. Напр., $84_{(10)}$, $1010_{(2)}$.

Десетична бройна система

- **Десетичната бройна система** е с основа 10 и използва цифрите 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 и 9.
- Цифрите в записа на едно число имат различна стойност, която е степен на основата 10.
- Напр. в записа на цяло число, най-дясната цифра представя единиците (10^0), следващата е за десетиците (10^1), после за стотиците (10^2) и т.н.
- Всеки разряд е 10 пъти по-голям от следващия го (в дясно) и 10 пъти по-малък от предшестващия го (от ляво).
- **Пример:**

$$123 = 1 \cdot 10^2 + 2 \cdot 10^1 + 3 \cdot 10^0$$

Двоична бройна система (1)

- В електрониката е лесно и евтино да се реализират логически схеми с две устойчиви състояния.
- Поради тази причина, в съвременните компютри се използва основно двоичната БС.
- Тя се състои от две цифри – 0 и 1 (означават съответно „няма ток”, „има ток”), чрез които може да се представи всяка информация.
- За извършване на различни действия се използва двоична аритметика. Числата се четат от ляво на дясно – от старшия към младшия разряд.

Двоична бройна система (2)

- При двоичната бройна система важат същите правила, като за десетичната бройна система.
- Използват се само цифрите 0 и 1 и всяка съседна цифрова позиция от ляво надясно е с нарастваща степен на числото 2.
- Напр.:

$$\begin{aligned}110101_{(2)} &= 1*2^5 + 1*2^4 + 0*2^3 + 1*2^2 + 0*2^1 + 1*2^0 \\&= 1*32 + 1*16 + 0*8 + 1*4 + 0*2 + 1*1 \\&= 32 + 16 + 4 + 1 \\&= 53_{(10)}\end{aligned}$$

Записване на числа със знак в двоична БС

- В двоичен код може да се записват не само цели числа, но и числа със знак и дробни числа.
- За записване на числа със знак се използва специален **бит за означаване на знака**. Ако битът за знак има стойност 0, числото е положително, ако стойността му е 1 – числото е отрицателно.
- Така, ако за записа на цяло число се отделя 1 байт, в първия бит се записва знака, а в останалите 7 бита – самото число.
- Обхватът на целите числа със знак, които могат да се запишат в един байт е от -2^7 до $2^7 - 1$, т.е. от -128 до 127.
- **Пример** за положително число: $01001101_{(2)} = 77_{(10)}$,

Прав и обратен код

- Положителните числа се представят в **прав код**.
- **Обратен код** – всички битове се инвертират (заменя се 0 с 1 и 1 с 0).
- Отрицателните числа се представят в **допълнителен код**, при който числото се прави в обратен код и към него се добавя 1.
- При ползването на двете кодирания за числата (в прав и допълнителен код) **нулата има само едно представяне**.
- **Пример:** За да получим $-77_{(10)}$, инвертираме побитово $77_{(10)}$ и добавяме 1:

$$\sim 01001101_{(2)} + 00000001_{(2)} =$$

$$10110010_{(2)} + 00000001_{(2)} =$$

$$10110011_{(2)} = -77_{(10)}$$

- Със символът ‘ \sim ’ се означава оператора побитово отрицание.

Записване на дробни числа в двоична БС

- За запис на дробни числа се използва позиционна точка, която съответства на десетичната точка в математиката.
- Цифрите вляво от позиционната точка означават цялата част на числото, а тези вдясно – дробната част.
- Цялата част на числото се изчислява по разгледания вече начин.
- Дробната част се изчислява, като цифрите се умножават с отрицателни степени на числото 2 т.е. първата цифра след позиционната точка се умножава с 2^{-1} , втората с 2^{-2} , третата с 2^{-3} и т.н.
- **Например:**

$$\begin{aligned}1010.0110_{(2)} &= 1*2^3 + 0*2^2 + 1*2^1 + 0*2^0 + 0*2^{-1} + 1*2^{-2} + 1*2^{-3} + 0*2^{-4} \\&= 8 + 2 + 1/4 + 1/8 = 10 + 3/8 = 10 \frac{3}{8}\end{aligned}$$

Операции върху двоични числа

- **Аритметичните операции** за събиране и изваждане на двоични числа се извършват по същия начин, както и при десетичните – поразредно.
- **Операцията между i-тите разряди на двата операнда формира i-тия разряд на резултата.**
- Понякога има **пренос на единица към по-старшия разряд** при събиране и заемане от по-старшия разряд при изваждане.
- **Примери:**

$$1001_{(2)} + 1101_{(2)} = 01110_{(2)}$$

$$10100_{(2)} - 1011_{(2)} = 1001_{(2)}$$

Побитови операции

- С двоичните числа може да се извършват и **побитови операции** - отрицание (\sim), "И" ($\&$), "ИЛИ" ($|$) и изключващо "ИЛИ" (\wedge).
- Правилата са дадени в следващата таблица.

a	b	NOT a ($\sim a$)	a AND b ($a \& b$)	a OR b ($a b$)	a XOR b ($a \wedge b$)
0	0	1	0	0	0
0	1	1	0	1	1
1	0	0	0	1	1
1	1	0	1	1	0

Побитово отрицание

- **Побитовото отрицание (NOT)** се прилага върху един operand и променя стойността на всеки бит на операнда.
- Битовете, които са имали стойност 0, се променят на 1, а тези със стойност 1, стават 0.
- Така се образува допълнението на даденото двоично число.
- **Пример:**

$$\text{NOT } 110100 = 001011$$

Побитово „И”

- **Побитово „И” (AND)** има стойност 1, само ако и двата операнда имат стойност 1, в противен случай стойността му е 0.
- Може да се използва **да се провери стойността на даден бит**.
- **Например**, ако искаме да проверим каква е стойността на третия бит в числото 100110, може да извършим следната операция:

$$100110 \text{ AND } 000100 = 000100$$

Тъй като резултатът не е 0, това ще означава, че третият бит в нашето число е вдигнат, т.е. има стойност 1. Това се нарича **битово маскиране**. Операторът може да се използва да се „свалят” определени битове. За целта се използва втори operand, който има стойност 0 във всички битове, които трябва да се свалят, а в останалите битове имат стойност 1.

Побитово „ИЛИ”

- **Побитово „ИЛИ”** (OR) връща 0, само ако и двата операнда едновременно имат стойност 0, в противен случай връща 1.
- Може да се използва за „вдигане” на определени битове.
- **Например**, ако искаме да вдигнем 2 и 5 бит на числото 1000100, може да извършим следната операция:

$$1000100 \text{ OR } 0010010 = 1010110$$

Побитово „ИЗКЛЮЧВАЩО ИЛИ”

- Побитово „ИЗКЛЮЧВАЩО ИЛИ” (XOR) връща резултат 0, ако двета бита имат една и съща стойност, и 1 – ако са с различна стойност.
- Операторът може да се използва за **сравняване на битове**.
 - Например: $0010 \text{ XOR } 1000 = 1010$
 - Това означава, че 2-ри и 4-ти бит на двете числа са еднакви.
- Този оператор също може да е използва за **обръщане на битове**. За целта трябва да се използва operand, който има стойност 0 в тези позиции на битовете на целевото число, които трябва да се обърнат.

Побитово отместване

- Специфични побитови оператори са **побитово отместване вляво (<<)** и **побитово отместване вдясно (>>)**.
- Те извършват **отместване наляво или надясно с указан брой позиции на всички битове** на едно число.
- Тези оператори изискват **два операнда** – левият е числото, върху което ще се извърши операцията, а десния указва броя на отместване на битовете.
- **Например:** $1101001 << 3$ означава отместване наляво с 3 бита, като резултата ще е 1101001000 , а $1101001 >> 3$ изисква отместване надясно с 3 бита, тук в резултат ще се получи 0001101 .
- **Логически побитовото отместване вляво съответства на операцията умножение, а отместването вдясно – на деление.** Това е поради факта, че в записа на едно число всеки ляв бит има стойност, 2 пъти по-висока от бита отляво т.е. преместване на 1 бит наляво умножава числото по 2^1 , преместване на 2 бита извършва умножение по 2^2 , на 3 бита – 2^3 и т.н.

Побитови оператори в C++

Побитови оператори - пример

```
#include <iostream>
#include <bitset> // библиотека за работа с битове
using namespace std;

int main() {
    int i = 20;

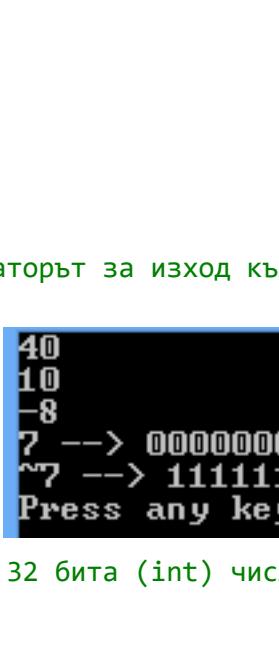
    i = i << 1; // изместване в ляво с един бит - това не е операторът за изход към конзолата
    cout << i << '\n';

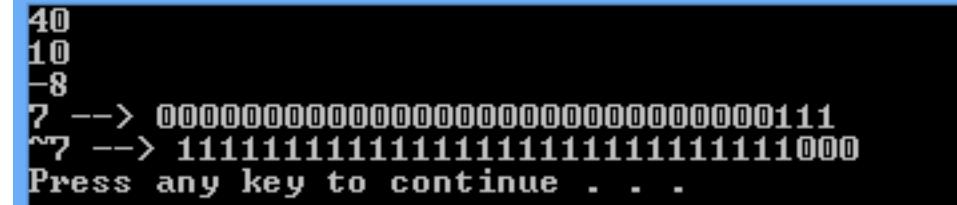
    i = i >> 2; // изместване в дясно с два бита
    cout << i << '\n';

    cout << (~7) << '\n';

    cout << "7 --> " << bitset<32>(7) << '\n'; // представяме в 32 бита (int) числото 7
    cout << "~7 --> " << bitset<32>(~7) << '\n';

    return 0;
}
```


Други бройни системи

- **Недостатък на двоичната бройна система** е дългият запис на цифрите.
- Често за представянето им, освен десетична се използват **осмична и шестнадесетична бройни системи**, поради факта, че 8 и 16 са степени на двойката (съответно 2^3 и 2^4).
- **Осмичната бройна система** използва цифрите от 0 до 7.
 - **Напр.** $6021_{(8)} = 6 \cdot 8^3 + 0 \cdot 8^2 + 2 \cdot 8^1 + 1 \cdot 8^0 = 6 \cdot 512 + 0 + 16 + 1 = 3072 + 17 = 3089_{(10)}$
- **Шестнадесетичната бройна система** използва 16 символа – цифрите от 0 до 9, A, B, C, D, E и F. Първите 6 букви от английската азбука означават числата от 10 до 15, както следва: A = 10, B = 11, C = 12, D = 13, E = 14, F = 15.
 - **Напр.** $6B2_{(16)} = 6 \cdot 16^2 + 11 \cdot 16^1 + 2 \cdot 16^0 = 6 \cdot 256 + 176 + 2 = 1714_{(10)}$

Преобразуване на числа от една бройна система в друга

- Всяко число може да се **преобразува от една бройна система в друга.**
- В компютърните системи преобразуванията се налагат, за да може компютърните двоични числа да се представят в удобния за человека десетичен вид и обратно – въведените от хората десетични числа да се запишат в компютъра като двоични.

Преобразуването на число от десетична в двоична бройна система

- Преобразуването на едно число от десетична в двоична бройна система, изисква деление на основата, в случая 2, като се записват последователно остатъците.
- Ако числото се дели на 2, се записва остатък 0, а ако не се дели – остатъкът е 1.
- След като деленето приключи, остатъците се записват в ред, обратен на реда, в който са получени и това е числото в двоична бройна система.

Преобразуването на число от десетична в двоична бройна система - пример

- **Пример:** нека намерим как изглежда десетичното число 53 в двоична бройна система.

$53 : 2 = 26$, остатък 1,

$26 : 2 = 13$, остатък 0,

$13 : 2 = 6$, остатък 1,

$6 : 2 = 3$, остатък 0,

$3 : 2 = 1$, остатък 1,

$1 : 2 = 0$, остатък 1.

Така намираме, че $53_{(10)} = 110101_{(2)}$.

Преобразуване на числа от една бройна система в друга

- Ако е необходимо да се извърши преобразуване на число от една бройна система в друга, при което **основата на едната бройна система е точна степен на другата**, може да се използва друг алгоритъм.
- **Пример:** преобразуване между двоична, осмична и шестнадесетична бройна система.

Преобразуване от двоична в осмична БС - пример

Осмична	0	1	2	3	4	5	6	7
Двоична	000	001	010	011	100	101	110	111

Таблица на съответствията между двете бройни системи

- **Пример:** Да представим двоичното число 11011101 в осмична бройна система.
- Първо разделяме двоичното число на тройки цифри, като започнем отлясно на ляво.
- Ако най-лявата група се състои от по-малко от 3 цифри, **дописваме необходимия брой нули отляво**.
- За всяка тройка цифри търсим в таблицата съответната цифра в осмична бройна система:

$$11011101_{(2)} = 11|011|101 = 011|011|101 = 335_{(8)}$$

Преобразуване между БС, чиито основи са точни степени на трето число

- Друг частен случай е, ако **основите на двете бройни системи са точни степени на трето число.**
- В този случай може да се използва **помощна бройна система** – с основа третото число.
- **Например**, осмичната и шестнайсетичната бройни системи са с основи, степени на числото 2 ($8 = 2^3$, $16 = 2^4$).
- Преобразуването на число от едната бройна система в другата, изисква с помощта на таблици за съответствия, **числото първо да се преобразува в помощната бройна система, и след това в целевата.**

Таблици за съответствията между цифрите от двете бройни системи и помощната БС

Осмична	0	1	2	3	4	5	6	7
Двоична	000	001	010	011	100	101	110	111

Шестна- десетична	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F
Двоична	000	001	010	011	100	101	110	111	1000	1001	1010	1011	1100	1101	1110	1111

Пример за преобразуване на число от осмична в шестнадесетична БС

- **Пример:** Да се запише осмичното число 528 в шестнадесетична бройна система.

$$\begin{aligned}536_{(8)} &= 101|011|110_{(2)} = 101011110_{(2)} = 1|0101|1110_{(2)} = \\&= 0001|0101|1110_{(2)} = 15E_{(16)}\end{aligned}$$

Осмична	0	1	2	3	4	5	6	7
Двоична	000	001	010	011	100	101	110	111

Шестна- десетична	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F
Двоична	000	001	010	011	100	101	110	111	1000	1001	1010	1011	1100	1101	1110	1111